

C. Rise Hansen og Axel Stensberg: Jordfordeling og Udskiftning. Det kgl. danske videnskabernes selskab. Historisk-filologiske skrifter bd. II nr. 1. I kommission hos E. Munksgaard. København 1951. 485 sider. Pris 80 kr.

Indenfor dansk økonomisk historie er der i adskillige år ikke fremkommet noget mere inciterende, og man kan roligt tilføje mere centralt arbejde end ovennævnte værk. Forfatterne har med fast udgangspunkt i 3 danske landsbyer: Grøfte, Snekerup og Hejninge givet en indgående redegørelse for jordfordelingen under fællesskab, egalisering og udskiftning. Beskrivelsen heraf er værkets tyngdepunkt; men skildringen forlænges glimtvis såvel tilbage til middelalder og oldtid som fremefter til moderne tid. Den tanke, at følge — omend kun i store træk — jordfordelingen og bosætningsforholdene i nogle konkrete landsbyer fra middelalderen og indtil i dag, at finde frem til kontinuiteten i en århundredlang udvikling, er fremragende god.

Knudepunkterne i det omfangsrige kildemateriale er matrikuleringsarbejdet i 1680-erne, kortlægningen med tilhørende opmålingsprotokoller for det tidligere ansvarsskove rytterdistrikt fra omkr. 1770 og udskiftningerne i årene efter 1780.

Omend kildematerialet som nævnt tillader at kaste strejfflys over landsbyernes udvikling før 1680, er det dog først med matriklen af 1688, at man får fast grund under fødderne. Dette store og for sin tid enestående landmålings- og takseringsarbejde, der kom til at danne grundlaget for de danske hartkornsskatter helt op til 1844, blev tilendebragt mellem 1681 og 1686.

Det var kun den dyrkede jord, som opmålt, men dette arbejde blev til gengæld udført minutøst, idet man som regel opmålte hver enkelt bondes forskellige agre for sig. Den samvittighedsfuldhed, hvorved måltagningen blev udført og målene nedskrevet i markbøgerne, har sat A. S. i stand til med temmelig stor nøjagtighed at rekonstruere kort over de 3 landsbyer og deres marker. Den tålmod og den arbejdsindsats, som denne rekonstruktion har

krævet, er ikke blevet ydet forgæves. Ved studiet af kortene og de i teksten af R. H. givne overordentlig detaljerede oplysninger fremtræder landsbyerne med deres komplicerede jordfordeling for os med en hidtil ukendt overskuelighed.

Alle 3 landsbyer havde omkr. 1680 (såvel som i 1770) trevangsbrug, således at en vang lå brak medens de to andre anvendtes henholdsvis til vinter- og sommersæd. Den gængse opfattelse, hvorefter de 3 vange skulle være af nogenlunde ensartet størrelse, må revideres. Forskellen i vangenenes indbyrdes størrelse er tilmed ganske betydelig. Forklaringen er ifølge forf. den, at større eller mindre partier indenfor de enkelte vange ikke har deltaget i den almindelige treårige rotation, men ligget brak i et længere åremål. Vangene har altså på trods af deres forskellige størrelse sandsynligvis givet et jævnt stort høstudbytte.

Et andet forhold, der vækker undren, er jordfordelingens lidet rationelle og til tider ligefrem tilfældige præg. Hver vang var opdelt i en række åse af højst forskellig størrelse og form, idet deres grænser ofte var betinget af geografiske faktorer. Reglen var nu den, at hver gård havde en eller flere agre indenfor samme ås. Tager vi som udgangspunkt Hejninge, fandtes her 16 lige store helgårde. Forholdet var da det, at hver ås som oftest var delt i 16, undertiden 32 eller 8 agre. Men dette var en regel, som hyppigt blev brudt. Agrene var af forskellig længde (i Hejninge i almindelighed mellem 100 og 400 alen) og selv indenfor samme ås som oftest af forskellig bredde. Selv i de tilfælde, hvor åsen var rektangulær, var det en undtagelse, at en ager var lige bred i begge ender. Langt det største antal af agrene, mellem 70 og 80 pro cent, havde iøvrigt en bredde af mellem 15 og 30 alen.

Ikke mindre påfaldende end denne mangel på ensartethed er bebyggelsens stationære og jordfordelingens konservative karakter. I den tidlige middelalder bestod Hejninge af 8 bol — til et middelalderligt bol hørte så megen jord, som var nødvendigt til en families og husstands under-

C. Rise Hansen og Axel Stensberg: Jordfordeling og Udskiftning. Det kgl. danske videnskabernes selskab. Historisk-filologiske skrifter bd. II nr. 1. I kommission hos E. Munksgaard. København 1951. 485 sider. Pris 80 kr.

Indenfor dansk økonomisk historie er der i adskillige år ikke fremkommet noget mere inciterende, og man kan roligt tilføje mere centralt arbejde end ovennævnte værk. Forfatterne har med fast udgangspunkt i 3 danske landsbyer: Grøfte, Snekerup og Hejninge givet en indgående redegørelse for jordfordelingen under fællesskab, egalisering og udskiftning. Beskrivelsen heraf er værkets tyngdepunkt; men skildringen forlænges glimtvis såvel tilbage til middelalder og oldtid som fremefter til moderne tid. Den tanke, at følge — omend kun i store træk — jordfordelingen og bosætningsforholdene i nogle konkrete landsbyer fra middelalderen og indtil i dag, at finde frem til kontinuiteten i en århundredlang udvikling, er fremragende god.

Knudepunkterne i det omfangsrige kildemateriale er matrikuleringsarbejdet i 1680-erne, kortlægningen med tilhørende opmålingsprotokoller for det tidligere ansvarsskove rytterdistrikt fra omkr. 1770 og udskiftningerne i årene efter 1780.

Omend kildematerialet som nævnt tillader at kaste strejflys over landsbyernes udvikling før 1680, er det dog først med matriklen af 1688, at man får fast grund under fødderne. Dette store og for sin tid enestående landmålings- og takseringsarbejde, der kom til at danne grundlaget for de danske hartkornsskatter helt op til 1844, blev tilendebragt mellem 1681 og 1686.

Det var kun den dyrkede jord, som opmålt, men dette arbejde blev til gengæld udført minutøst, idet man som regel opmålte hver enkelt bondes forskellige agre for sig. Den samvittighedsfuldhed, hvorved måltagningen blev udført og målene nedskrevet i markbøgerne, har sat A. S. i stand til med temmelig stor nøjagtighed at rekonstruere kort over de 3 landsbyer og deres marker. Den tålmod og den arbejdsindsats, som denne rekonstruktion har

krævet, er ikke blevet ydet forgæves. Ved studiet af kortene og de i teksten af R. H. givne overordentlig detaljerede oplysninger fremtræder landsbyerne med deres komplicerede jordfordeling for os med en hidtil ukendt overskuelighed.

Alle 3 landsbyer havde omkr. 1680 (såvel som i 1770) trevangsbrug, således at en vang lå brak medens de to andre anvendtes henholdsvis til vinter- og sommersæd. Den gængse opfattelse, hvorefter de 3 vange skulle være af nogenlunde ensartet størrelse, må revideres. Forskellen i vangenens indbyrdes størrelse er tilmed ganske betydelig. Forklaringen er ifølge forf. den, at større eller mindre partier indenfor de enkelte vange ikke har deltaget i den almindelige treårige rotation, men ligget brak i et længere åremål. Vangene har altså på trods af deres forskellige størrelse sandsynligvis givet et jævnt stort høstudbytte.

Et andet forhold, der vækker undren, er jordfordelingens lidet rationelle og til tider ligefrem tilfældige præg. Hver vang var opdelt i en række åse af højst forskellig størrelse og form, idet deres grænser ofte var betinget af geografiske faktorer. Reglen var nu den, at hver gård havde en eller flere agre indenfor samme ås. Tager vi som udgangspunkt Hejninge, fandtes her 16 lige store helgårde. Forholdet var da det, at hver ås som oftest var delt i 16, undertiden 32 eller 8 agre. Men dette var en regel, som hyppigt blev brudt. Agrene var af forskellig længde (i Hejninge i almindelighed mellem 100 og 400 alen) og selv indenfor samme ås som oftest af forskellig bredde. Selv i de tilfælde, hvor åsen var rektangulær, var det en undtagelse, at en ager var lige bred i begge ender. Langt det største antal af agrene, mellem 70 og 80 pro cent, havde iøvrigt en bredde af mellem 15 og 30 alen.

Ikke mindre påfaldende end denne mangel på ensartethed er bebyggelsens stationære og jordfordelingens konservative karakter. I den tidlige middelalder bestod Hejninge af 8 bol — til et middelalderligt bol hørte så megen jord, som var nødvendigt til en families og husstands under-

hold. Måske allerede før 1200 er disse bol blevet delt i 16 halvbolsgårde, senere benævnt helgårde; og op til omkring 1800 vedblev Hejninge at bestå af disse 16 gårde. Det er iøvrigt overordentlig interessant, og bebyggelseshistorisk åbner det vide perspektiver, at den gamle bolinddeling kan rekonstrueres på grundlag af 1688-matriklens markbøger. Det er næppe for meget sagt, at matriklen bl. a. her ved åbner en port til studiet af middelalderen.

Omkring 1720 fandt i Hejninge og Snekkerup en s. k. egaliseringssted; navnlig for den sidstnævnte landsby medførte denne et brud på den traditionelle jordfordeling. Egaliseringen betød, at gårdene blev gjort lige store i hartkorn og i landgildeydelse, og at jordfordelingen rationaliseredes på væsentlige punkter. Åsene blev delvis lagt om og en strikte opdeling af agre i overensstemmelse med gårdantallet gennemført. Agerbredderne blev gjort lige store i hver side af åsen, og hvor dens form til lod det, i begge sider.

I de knap 100 år mellem 1680 og 1770 forblev antallet af gårde i samtlige 3 landsbyer uændret, når bortses fra en rent midlertidig forøgelse af Hejninges gårdantal omkring 1680. Derimod voksede det dyrkede areal ganske betragteligt: i Hejninge med godt 13 %, i Snekkerup med knap 9 % og i Grøfte, der havde de bedste ekspansionsbetingelser med hele 24,7 %. Det kunne måske være værd at bemærke, at disse tal vel kan tages til indtægt for E. Pontoppidan, når han omkring 1760 (bl. a. i Danske Atlas) hævder, at det dyrkede areal er steget. Om udsæden og høst-udbyttet i de 3 landsbyer voksede proportionalt med det dyrkede areal ville det naturligvis have været af interesse at få kundskab om, dette spørgsmål falder imidlertid udenfor værkets rammer.

Afsnittet om udskiftningen er forfattet af A. S. Der er i denne forbindelse god grund til at gøre opmærksom på det bemærkelsesværdige faktum, at Danmark, som vel kan fremvise en mere bindstærk litteratur om den store landbrugsreformperiode end de fleste andre lande, ikke er

repræsenteret ved et eneste værk om udskiftningen i kongeriget. Bortset fra et par tidsskriftartikler og enkelte godsmonografier er der så at sige ikke skrevet noget om dette centrale problem. Centralt, thi forordningerne om udskiftning var givetvis de i økonomisk henseende vigtigste af samtlige landbrugsreformer i 1700-tallets anden halvdel. Først med udskiftningen i de nærmeste årtier efter 1780 blev den fra middelalderen overtagne landbrugsstruktur for alvor sprængt.

Det er derfor med særlig interesse, at man læser A. S., hvis afsnit må betegnes som et pionérarbejde.

A. S. indleder med en detaljeret redegørelse for udskiftningen af de 3 landsbyer. Hvilke vanskeligheder, udskiftningen meget ofte kunne medføre, giver Hejninge, den største af landsbyerne, et udmærket eksempel på. Det skulle have forekommet naturligt efter en ildebrand i 1781 fuldstændig at ophæve fællesskabet, men dette viste sig imidlertid upraktisk. Forholdet var nemlig det, at kun jorderne i nærheden af landsbyen var i en nogenlunde ordentlig gødningstilstand. De længst fra landsbyen liggende jorder var de dårligste, hvad der tydeligt fremgår af takseringen i 1682, 1768 og endnu i 1844. Det var derfor overordentlig vanskeligt og ofte umuligt at få bønderne til at tage jord i bymarkens udkanter. I Hejninge løste man foreløbig problemet på den måde, at kun 3 gårde blev fuldkommen udskiftet. Yderligere 8 gårde udflyttede, men kom til at ligge i fællesskab to og to. Allerede i 1790 fandt dog en definitiv udskiftning sted.

Grøfte blev udskiftet i 1790 og Snekkerup i 1794. Motivet til den førstes udskiftning var godsejerens ønske om at udvide sit skovareal; 2 af byens 6 gårde nedlagdes og i 1810 blev yderligere gård nr. 3 inddraget.

Forf.s redegørelse begrænses ikke til de 3 landsbyer, men der gives en overordentlig instruktiv og med ypperligt kortmateriale forsynet oversigt over udskiftningen i hele det tidligere antvorskovske rytterdistrikt. Et af kortene viser tidspunktet for udskiftningen samt udflytningsprocen-

ten for distriktets 62 landsbyer. Der afsluttes med en summarisk gennemgang af udskiftningen for landet som helhed. Holdpunkterne for denne sidste gennemgang er unægtelig få. Dette magre materiale kunne forholdsvis let være blevet udvidet ved en gennemgang af indberetningerne i henhold til Rentekammerets ordre af 24. september 1805, et materiale, som iøvrigt Begtrup delvis gengiver på tryk i tabellærisk form i sin beskrivelse over agerdyrkingens tilstand (1806).

Ifølge A. S. kan udskiftningerne inddeles i to hovedkategorier: blokudskiftningen med en gennemført udflytning, hvor hver gård kommer til at ligge nogenlunde i midten af sit jordområde. En modpol her til danner ifølge forf. stjerneudskiftningen, hvor gårdene som regel forbliver liggende i landsbyen og bymarken da udskiftes som trekantede lodder. Den mere radikale blokudskiftning har åbenbart forfatterens sympati, og givet er det da også, at stjerneudskiftningen kunne virke overordentlig uheldigt. Men hvor byerne var små, som tilfældet bl. a. var med Snekkerup og Grøfte, kunne lodderne også ved stjerneudskiftning få en ganske bekvem façon, og det turde vel være et spørgsmål, om man i almindelighed kan karakterisere stjerneudskiftningen som en ringere form end blokudskiftningen. Mon stjerneudskiftningen ikke snarere må betragtes som den for små landsbyer mest formålstjenlige? Der kan i denne forbindelse henvises til den kyndige forfatter O. D. Lütken, som i sin beskrivelse over Præstø amt (1839) mener, at udskiftningen burde være foregået på den måde, at de udflyttede gårde kom til at ligge sammen i småbyer på ca. 4 gårde. »Mennesket har«, tilføjer han, »for at opnå udvikling og dannelse, selv den, som behøves for landmanden, ustridigt godt af jævnlig at se flere mennesker end en enlig udflyttergårds personale«.

Der berøres her et menneskeligt og socialt problem af største rækkevidde, og det forekommer rimeligt, om forf. også havde taget dette i betragtning under diskussionen om udskiftningsformerne. Og der kan i denne forbindelse henvises til den mellem professorerne J. Frödin og E. F. Heckscher

i *Økonomisk Tidsskrift* (1945—46) førte meningsudveksling om fællesskab kontra udskiftning. Lignende indvendinger, som de her anførte, vil imidlertid som regel kunne rejses overfor ethvert pionérarbejde. De rækker naturligvis ikke ved den kendsgerning, at A. S.'s afsnit har givet et overordentlig værdifuldt bidrag til forståelse af vort lands økonomiske udvikling.

Rich. Willerlev.

Max Kjær Hansen: Cigaretforbruget 1920—50.
Einar Harcks Forlag, København 1952. 92 s.
Pris: 9,50 kr.

Handelshøjskolens institut for salgsorganisation og reklame har ifølge forordet til bogen i det sidste par år ofret en del arbejde på praktiske efterspørgselsanalyser. Man har forsøgt med flere forskellige varer (bl. a. havregryn, dagblade, ugeblade, teaterbilletter, sporvognsbilletter, skotøj og radioer), men hidtil er kun analysen af cigaretforbruget ført til bunds med et efter forfatterens opfattelse tilfredsstillende resultat. Da det er den første danske efterspørgselsanalyse i sin art, er der i bogen gjort ret udførligt rede for fremgangsmåden ved analysen. Spørgsmålet bliver nu, dels hvad analysen har bragt af nyt, og dels hvilken praktisk værdi denne og eventuelt følgende analyser kan få.

Den anvendte metode er beskrevet kort i 'Schultz' for de moderne efterspørgselsanalyser grundlæggende bog: *The Theory and Measurement of Demand* s. 184—186 og mere udførligt i Mordecai Ezekiel: *Methods of Correlation Analysis*, specielt s. 268—301 og appendix I. Metoden må vel nærmest betegnes som en grafisk regressionsanalyse, idet den består i 1) en beregning af hældningskoefficienten for den rette linie, der antages at repræsentere den teoretiske forbrugskurve gennem tiden og 2) en undersøgelse og diskussion af særligt store udsving fra denne kurve.

Forfatteren nævner meget rigtigt de kendte indvendinger mod anvendelsen af den multiple regressionsteknik til efterspørgselsanalyser, men går let hen over en af dem, som oven i købet får særlig